

ПРОБЛЕМА ТОЛЕРАНТНОСТІ ТА ПРИЙНЯТТЯ ІНШОГО У СВІТЛІ ДИФЕРЕНЦІЙНОЇ ПСИХОЛОГІЇ

Бровченко А.К.

У статті розкривається проблема розуміння толерантності з точки зору диференційної психології як психології індивідуальних відмінностей, розглядаються прояви та критерії толерантності у психологічній практиці, визначаються шляхи формування толерантного світогляду та проявів толерантної поведінки у майбутніх психологів під час їх навчання.

Ключові слова: психологічна толерантність, відмінності між людьми, формування толерантної свідомості.

Постановка проблеми. В останні десятиліття толерантність та її психологічні складові стали предметом широкого кола наукових досліджень і здобувають міждисциплінарний і міжкультурний характер. Треба визнати, що прояви різних форм нетерпимості й ксенофобії – яскрава риса сучасного громадського життя, що у значній мірі блокує розвиток позитивних соціальних тенденцій.

Ми розглядаємо толерантність як одну з необхідних умов ефективної професійної підготовки майбутнього фахівця. У процесі навчання майбутній психолог здобуває первісні навички не тільки професійного, але й соціального спілкування, засвоює як документально закріплені, так і неписані норми й правила, які прийняті в тім або іншому професійному співтоваристві, тобто опановує основами культури толерантної поведінки, толерантної особистості.

З огляду на той факт, що випускники вузів будуть працювати в різних освітніх установах та організаціях з іншою спрямованістю, у різних умовах, необхідно розвивати у майбутніх психологів і педагогів мистецтво жити у світі несхожих людей та ідей. Саме їм доведеться реалізувати програми, пов'язані з вихованням дітей у дусі толерантності. З іншого боку – психологам доводиться працювати з людьми, що різко відрізняються від більшості, не прийнятими суспільств, тими, що перебувають у конфронтації з іншими й часто із собою.

Питання толерантності самих психологів, основи безоцінного ставлення їх до людей, з якими працюють, і розвитку терпимості й прийняття іншого, несхожого, у тих, хто звертається до них по допомогу, розглядається у багатьох освітніх курсах. Одним з них є диференціальна психологія, орієнтована на формування насамперед когнітивної складової толерантності – уявлення про розмаїтість проявів людської індивідуальності залежно від його природних, психофізіологічних й соціальних (приналежність до різних груп) особливостей.

У світлі диференціальної психології ми не говоримо про норму й патологію, про ціннісну й моральну складову індивідуальних розходжень людей, що припускає прийняття існуючої розмаїтості, розвиток цілісного уявлення про людське співтовариство як системи, у якій існування всіх елементів доцільне й необхідне незалежно від їхньої дивності й незвичності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У психолого-педагогічній літературі є методологічні й теоретичні розробки проблеми толерантності. Ідеї психологічних концепцій, що розкривають природу упередженості (інтолерантності), відбиті в роботах Т. Адорно, А. Аронсона, Г. Олпорта. Сучасні педагогічні й психологічні дослідження в області виявлення факторів толерантності/інтолерантності й спрямованого формування толерантних установок пов'язані з іменами А.Г. Асмолова, Б.С. Гершунського, В.Н. Гурова, Г.У. Солдатової, П.В. Степанової, Л.А. Шайгерової, В.А. Ситарової й ін.

У соціально-філософській, культурологічній літературі аналіз проблем толерантності міститься в роботах М.М. Бахтіна, І.С. Кона, Б.Ф. Поршнєва, Ж.П. Сартра, Е. Фромма, М.Бубера. Різні аспекти толерантності освітлені в публікаціях К.С. Гаджиєва, М.П. Мchedлова, Г.С. Померанца, В.А. Тишкова.

Мета статті. Виходячи з названої проблеми, метою даної статті є визначення шляхів вирішення проблеми формування толерантного світогляду та поведінки у майбутніх психологів, спираючись на проблематику вивчаємих ними курсів, зокрема диференціальної психології, яка досліджує питання людської варіативності, відмінностей між людьми та їх соціально-психологічні і психофізіологічні фактори.

Виклад основного матеріалу. У науковій літературі толерантність розглядається, насамперед, як повага й визнання рівності, відмова від домінування й

наси́льства, визна́ння багатомі́рності й різномані́ття людської культури, норм, вірувань і відмова від зведення цього різноманіття до однаковості або до переваги якоїсь однієї точки зору. Таким чином, толерантність можна розглядати в якості однієї з важливих складових психологічної культури особистості.

Множинність перекладів обумовлює багатозначність тлумачення даного наукового поняття в психології. Поняття «толерантність» варіює залежно від того, у якому контексті цей термін використовується.

Вивчення літератури дозволило виділити чотири основні моделі толерантності: релігійну, медичну, антропологічну й властиво психологічну. Перші три вплинули на останню [1].

Спершу формується поняття конфесіональної толерантності, тобто віротерпимості, суть якої полягає у встановленні гуманних взаємин між інаковіруючими й інакомислячими на принципах терпимості, лояльності, поваги до віри й поглядів інших людей, народів. Під віротерпимістю розумілося неспричинення шкоди оточуючим людям за мотивами їхньої приналежності до інших віросповідань.

Потім з'являється медичне поняття «толерантність». Термін «толерантність» введений в 1953 р. англійським імунологом П. Медаваром для позначення «терпимості» імунної системи організму до пересаджених сторонніх тканин.

У сучасній медичній науці поняття «толерантність» активно функціонує в біології (імунології, фармакології й ін.). Р. Бернет, Р. Біллінгем, Л. Брент, М. Гашек, П. Медавар розуміють толерантність як здатність організму без видимого для себе збитку переносити потенційно несприятливі для нього впливи факторів зовнішнього середовища, як зниження чутливості самого організму, клітин, тканин до впливу речовини, що сприяє збереженню гомеостазу [2]. Ця – медична – модель виявиться надалі в психологічній у вигляді розуміння толерантності як стійкості до негативних впливів соціального середовища.

Резолюцією Генеральної Конференції ЮНЕСКО була затверджена «Декларація принципів толерантності». У ній представлені три основних значення поняття «толерантність»: 1) повага, прийняття, правильне розуміння багатого різноманіття культур нашого світу, форм самовираження, способів прояву людської

індивідуальності; 2) не пасивна смиренність, не відмова від своїх переконань, а активне ставлення, сформоване на основі визнання універсальних прав і основних воль іншої людини; 3) чеснота, що уможлиблює досягнення миру, сприяє заміні культури війни культурою миру [3]. Антропологічна модель толерантності проголошує рівність всіх людей, незалежно від їхніх зовнішніх розходжень, обумовлених расою або особливостями їх фізичного розвитку.

Власне психологічна модель толерантності формується останньою, вбираючи в себе риси трьох попередніх. Психологічний аспект вивчення толерантності – розгляд досліджуваної якості як відсутність або ослаблення реагування на який-небудь несприятливий фактор у результаті зниження чутливості до його впливу, підвищення порога реагування на загрозову ситуацію; властивість біологічної, соціальної системи сприймати іншу систему, її елементи, ненадання їм опору [6].

У дослідженнях А.Г. Асмолова, Р.Р. Валітової, В.А. Лекторського, А.П. Садохіна, М.Уолцера толерантність характеризується комплексом взаємозалежних критеріїв (когнітивний, емоційний і практично-діючий):

- когнітивний критерій – знання про феномен толерантності; здатність до рефлексії, внутрішнього діалогу, осмислення життєвих цінностей; специфіка мови;
- емоційний критерій – емоційна чуйність (по К.Роджерсу) (проявляється у ставленні суб'єкта до себе, до інших, групи, у якій він живе й працює та до інших груп та їх представників; емоційна стійкість);
- дієво-практичний критерій – стиль взаємодії з людьми, здатність людини встановлювати позитивні стосунки, прагнення до спільної конструктивної діяльності, дипломатичність, альтруїзм [1, 6].

Ю.В. Кузнецова звертає увагу на мотиваційно-ціннісний (цінності поваги людини, прав, свобод, рівноправності людей, відповідальності за власне життя й визнання того ж за кожною людиною), когнітивний (визнання складності, багатомірності, різноманіття світу, розуміння й оцінювання різними людьми), емоційно-вольовий (емпатія, афективна толерантність), конативний (здатність до толерантного висловлення, відстоювання власної позиції, готовність до толерантного відношення, уміння домовлятися) компоненти [2].

Спiрне питання при визначеннi поняття «толерантнiсть» у психологiї – його спiввiдношення з дефiнiцiєю поняття «терпимiсть». У суб'єктивному досвiдi терпiння у iндивiда мають мiсце досить вираженi страждання, а на психологiчному й на фiзiологiчному рiвнях iснує межа можливостi виносити страждання: не можна страждати й залишитися готовим доброзичливо прийняти незрозумiлого iншого. У толерантностi й терпимостi рiзні вектори: досвiд страждання приводить до терпiння, а досвiд iнтересу при вираженому оптимiстичному свiтовiдчуваннi – до толерантностi.

До того ж «терпимiсть» семантично зближається з дiєсловом «упокоритися» – «перестати опиратися, скоритися обставинам», а «толерантнiсть» має бiльш сильнi семантичнi зв'язки з дiєсловом «примиритися» – «терпимо поставитися до чого-небудь; припинити стан сварки, ворожнечi з ким-небудь». Толерантнiсть не оперує аксеологiчними категорiями «добре, «погано», вона заснована на протиставленнi «свiй-чужий»; це ставлення до «iншого», що характеризується вiдсутнiстю ворожостi.

Дослiдники проблеми толерантностi запропонували використовувати наступнi класифiкацiї:

- По прояву толерантностi як суспiльної свiдомостi. В.А. Лекторський видiляє такi види толерантностi: Перший, "толерантнiсть як байдужнiсть", припускає iснування думок, iстиннiсть яких нiколи не може бути доведена (релiгiйнi погляди, специфiчнi цiнностi рiзних культур, особливi етнiчнi вiрування й переконання й т.д.). Другий, "толерантнiсть як неможливість взаєморозумiння", обмежує прояв терпимостi повагою до iншого, котрого разом з тим зрозумiти неможливо й з яким неможливо взаємодiяти. "Толерантнiсть як поблажливiсть" має на увазi привiлейоване у свiдомостi людини положення своєї власної культури, власної групи, тому всi iншi оцiнюються як бiльш слабкi: їх можна терпiти, але при цьому одночасно й нехтувати. I нарештi, "терпимiсть як розширення власного досвiду й критичний дiалог" дозволяє не тiльки поважати чужу позицiю, але й змiнювати свою в результатi критичного дiалогу. На цей пiдхiд до толерантностi й указує автор у якостi бажаного для сучасної ситуацiї [1].

Вивчення питань, які розглядає диференціальна психологія, надає можливість розвинути здатність ставитися до іншого, несхожого, незнайомого та такого, що відрізняється від більшості, не з поблажливостю або страхом, а з цікавістю, бажанням пізнати та зрозуміти. Якщо не прийняти як дещо позитивне та користе якості цієї людини або групи, до якої вона належить, то хоча б зрозуміти її місце у соціумі, прийняти її як компонент системи.

- За рівнем, на якому проявляється толерантність. Виділяються: індивідуальна, міжгрупова, міжособистісна толерантність. Знання людської варіативності дає можливість ставитися позитивно до людини незалежно від її якостей, які можуть бути соціально не схвалюваними, дає можливість позбавитися негативних стереотипів, які наділяють певними негативними якостями людину, що належить до певних груп та типів, що може не відповідати дійсності.

- По внутрішній умотивованості й ціннісному змісту. А.В. Зімбулі, В.А.Петрицький виділяють такі види толерантності: квазітерпимість, псевдотерпимість, негативна терпимість, позитивна терпимість.

Під квазітолерантністю (від лат. *kvasi* – «начебто») розуміються види стриманості в контактах, когнітивних, афективних, мотиваційно-ціннісних і поведінкових реакціях та оцінках, що зовні виступають як терпимість.

Під псевдотолерантністю (від греч. *pseudos* – «помилкові, удавані») – випадки прояву стриманості в емоційних ситуаціях з метою свідомого введення кого-небудь в оману.

Негативна толерантність визначає мотиви байдужості, пасивності, зловмисного невтручання, показного цинізму.

Позитивну толерантність обумовлюють мотиви уваги, розуміння, симпатії.

Звичайно, психолог не повинен відчувати позитивні почуття та симпатію до всякої людини, яка звертається до нього по допомогу, але етичні правила вимагають від нього певної поведінки, яка виключає як байдужість так і демонстрацію відрази та осуду якостей людини. Майбутній психолог повинен навчитися толерантній поведінці хоча б на рівні квазі- та псевдо терпимості, хоча це не є метою взаємодії його з клієнтами. Бо допомогти людині, яку не розумієш і незважаєш, майже неможливо.

Також автори називають природну (натуральну) толерантність, що має на увазі допитливість і довірливість, властиві їй первинно властиві маленькій дитині. Вони не визначають якостей його «Я», оскільки процес становлення особистості, тобто її персоналізація ще не привела до розщеплення індивідуального й соціального досвіду, до існування відособлених планів поведінки й переживання.

Наявність природної толерантності дозволяє маляті приймати батьків у будь-якому виді, аж до вкрай жорстокого обігу з ним. В останньому випадку вона, з одного боку, створює психологічну захищеність і дозволяє зберегти позитивні відносини з родиною, але з іншого боку – неминуче невротизує особистість, що формується, знижуючи здатність прийняття себе, свій досвід, почуття і переживання.

Але слід зазначити, що скоріше цей вид пов'язаний з іншим полюсом континууму толерантності – пристрасністю, довірливістю на основі позитивного ставлення, виділення сприйманого об'єкту з поміж інших, але не з відразою, а з некритичною приязністю. Можна припустити, що полюси ці не є толерантністю в однаковій мірі. Дитина не приймає батьків як «інших», не відділяє себе від них. Так і те, що викликає позитивні почуття, бажання приєднатися та злитися з приємним іншим, приймається некритично у тій же мірі, як некритично відштовхується на протилежному полюсі те, що викликає відразу. Психологу, зрозуміло, в його професійній діяльності, така пристрасність притаманна бути не повинна.

Моральна толерантність. Цей тип означає терпимість, асоційовану з особистістю (зовнішнім «Я» людини). Тією чи іншою мірою вона властива більшості дорослих людей і проявляється в прагненні стримувати свої емоції, використовуючи механізми психологічних захистів. Тут має місце якась умовність, тому що людина не проявляє нетерпимість, що у нього є внутрішньо. Ситуаційною моделлю суті такого ставлення є варіанти типу «обставини так складаються, що мені доводиться вас терпіти, але...».

Доброзвична, етична толерантність Як не дивно, у термінологічному полі цього разу ми маємо парадоксальний випадок, коли синонімічне значення слів «моральний» і «етичний» розведено. На відміну від моральної, етична толерантність припускає прийняття й довіру, які асоціюються із сутністю або «внутрішнім Я»

людини. Вона включає як повагу цінностей і смислів, значимих для іншого, так і усвідомлення й прийняття власного внутрішнього світу, своїх власних цінностей і смислів, цілей і бажань, переживань і почуттів. Властиво, це і є істинна, зріла толерантність.

Для оцінки її рівня фахівці розробили відповідні психологічні портрети, використовуючи кілька критеріїв. Вони можуть служити підказкою й для бажаних переконатися у власній толерантності.

Толерантність виражає здатність установити й зберегти спільність із людьми, що відрізняються від нас у якому-небудь відношенні. Зрозуміло, при цьому треба мати на увазі, що існують межі терпимості, тобто наявність якихось моральних меж, що дозволяють не змішувати толерантні відносини із уседозволеністю й байдужністю до цінностей, що живлять переконання.

Більшість людей відчувають страх і навіть «відразу» перед незвіданим, неясним, новим, прагнуть уникнути таких ситуацій, лише деяким це може навіть бути приємним. При цьому вони явно мають якусь перевагу. Вважається, наприклад, що ті, хто прагне до визначеності, мають стереотипність мислення, перебільшеною повагою до влади, невмінням розуміти людей і аналізувати їх вчинки, а також наявністю серйозних особистісних проблем.

Толерантність Р.В. Брислайн розглядає як якість особистості, що протиставляється стереотипності й авторитаризму. Вона вважається необхідною для успішної адаптації до нових несподіваних умов. Зайво спрощуючи явища оточуючого світу, люди, що не володіють толерантністю, проявляють категоричність, виявляються нездатними до змін [4].

Як бачимо, толерантність – це не просто окремо взята якість, а результуючий фактор взаємозалежних властивостей особистості. А тому взята на себе задача «стану терпимим!» може привести тільки до посилення моральної толерантності. Дорости ж до етичної можна, лише почавши із самопізнання й рухаючись у напрямку внутрішньої гармонії.

А.Г. Асмолов виділяє чотири аспекти досліджень даного феномена: філогенетичний, соціогенетичний, педагогічний і толерантність в індивідуальному розвитку кожної людини. У змісті поняття «толерантність» він виділяє три

основних аспекти: один зв'язує дане поняття зі стійкістю, витривалістю, інший – з терпимістю, третій з допустимістю, припустимим відхиленням [1].

Процес формування толерантності припускає участь у ньому різних інститутів соціалізації. Будучи значимим інститутом соціалізації, вуз покликаний не тільки розвивати систему знань про професійні навички, загальнокультурні і загальпрофесійні компетенції, але й безпосередньо впливати на особистість студентів, підвищуючи рівень їх соціально-психологічної компетентності й психологічної культури, тому розвиток толерантності повинний перебувати тут на одній із пріоритетних позицій. У зв'язку із чим ми вважаємо, що навчання студентів-психологів повинне бути орієнтоване на розвиток їх компетентності в питаннях розмаїтості людських типів і індивідуальностей, ціннісного ставлення до міжкультурної взаємодії, заснованій на принципах толерантності [4].

Вивчення психологічних особливостей прояву толерантності слухачами – майбутніми психологами й педагогами – дозволить сформувати певні уявлення про цей конструкт у контексті професії, виявити можливості формування різних видів толерантності на етапі професійної підготовки.

Толерантність майбутнього психолога проявляється в здатності не переносити недоліки й негативні дії деяких представників національності, негативні якості певних типів особистості на конкретних людей, приймати й безоцінково взаємодіяти з людьми, що мають різноманітні прояви психіки, що можливо мають відхилення від офіційно визнаної норми. Формуванню даної якості необхідно приділити особливу увагу в процесі професійної підготовки психологів, у результаті якої повинне сформуватися уявлення про толерантність у цілому, про її прояви в різних сферах людської взаємодії із представниками різних етносів, темпераментів, характерів, рівнів розвитку, при цьому в основі знань повинна перебувати ідея рівності й справедливості.

Особливу увагу, на наш погляд, варто приділити проблемі формування психологічної готовності студентів як майбутніх фахівців до толерантного спілкування, що виступає як цілісний прояв всіх сторін особистості. Психологічна готовність до нього, крім усього іншого, також є істотним критерієм професійної діяльності й важливою якістю фахівця психолога в сфері «людина -людина».

Конкретні цілі й завдання подібної роботи, на наш погляд, можливо розглянути, виходячи з наступних напрямків: просвітительської, діагностичної, самостійної й дослідницької роботи студентів, що припускає розвиток компетентності майбутніх психологів у питаннях розмаїтості й варіативності людської психіки, а також формування ціннісного ставлення до взаємодії, заснованій на принципах толерантності.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Робота з вирішення проблеми толерантності та її формування у слухачів-психологів під час вивчення курсу диференціальної психології може включати колективні форми навчання, тренінгові й рефлексивні вправи, завданням яких можна визначити:

- надання інформації про толерантність і інтолерантність; форми їх прояву у взаємодії з різними особливостями людської психіки й із представниками різних національних і соціальних груп;

- формування уявлень про виникнення й закріплення в суспільній свідомості різних форм стереотипів і дискримінації по різних фізичних, психологічних і соціальних ознаках;

- навчання навичкам розпізнавання проявів негативних стереотипів, відчуття власної переваги або приналежності до переважаючої інших групі й дискримінації в різних сферах громадського життя;

- формування системного підходу в сприйнятті розмаїтості й адекватних уявлень про різні культури й психологічні особливості людей, що є невід'ємною частиною системи соціуму;

- формування толерантності у майбутнього психолога означає розвиток його рефлексії, усвідомлення себе як представника конкретного народу, носія певних суспільних цінностей, соціально корисної особистості, адекватної самооцінки й сформованої позитивної ідентичності;

- вивчення психологічних особливостей прояву толерантності слухачами – майбутніми психологами – дозволить сформувати певні уявлення про цей конструкт у контексті професії, виявити можливості формування толерантності на етапі професійної підготовки.

Література

1. Асмолов А. Г. Толерантность от утопии к реальности / А. Г. Асмолов // На пути к толерантному сознанию. — Москва : Смысл, 2000. — С. 7—15.
2. Безлюева Г. В. Толерантность: взгляд, поиск, решение / Г.В. Безлюева. — Москва : Политиздат, 2003 — 352 с.
3. Декларация принципов толерантности // Толерантность – дорога к миру / Сост. Б. Э. Риэрдон. — Москва : Смысл, 2001 — 268 с. — С. 3-14.
4. Клепцова Е. Ю. Психология и педагогика толерантности / Е. Ю. Клепцова. — Москва : Генезис, 2004 — 364 с.
5. Садохин А. П. Этнология: учебник / А. П. Садохин. — Москва : Гардарики, 2002, — 254 с.
6. Уолцер М. О терпимости / М. Уолцер. — Москва : Идеяпресс, 2000. — 642 с.

В статье раскрывается проблема понимания толерантности с точки зрения дифференциальной психологии как психологии индивидуальных отличий, рассматриваются проявления и критерии толерантности в психологической практике, определяются пути формирования толерантного мировоззрения и проявлений толерантного поведения у будущих психологов во время их обучения.

Ключевые слова: *психологическая толерантность, отличия между людьми, формирование толерантного сознания.*

The article reveals the problem of understanding the tolerance from the point of view of differential psychology as a psychology of individual differences, examines manifestations and criteria of tolerance in psychological practice, defined ways of formation of tolerant attitudes and manifestations of tolerant behavior among future psychologists during their training.

Keywords: *psychological tolerance of differences between people, the formation of a tolerant consciousness.*

Довідка про автора

Прізвище, ім'я, по батькові – Бровченко Анастасія Камілівна

Місце роботи – Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди, Інститут підвищення кваліфікації, перепідготовки

Посада – доцент кафедри наукових основ управління і психології

Науковий ступінь – кандидат психологічних наук

Вчене звання - доцент

Домашня адреса: 62483, Харківська область, Харківський р-н,
учб. міст. Докучаєвське, 37, кв. 16

Контактні телефони: 99-76-48 (дом.)

068-60-40-141 (моб.)

Електронна пошта: RideamusAB@yandex.ua